

УДК 821.161.2.09-311.6:115.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.46.2.39>

ХРОНОТОПНИЙ АНАЛІЗ ТВОРУ: СПЕЦИФІКА І ШЛЯХИ ДОСЛІДЖЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)

CHRONOTOPIC ANALYSIS OF A LITERARY WORK: SPECIFICS AND RESEARCH METHODS (BASED ON THE WORKS OF IVAN NECHUY-LEVYTSKYI)

Йолкіна Л.В.,

orcid.org/0000-0002-4342-9160

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

У науковій статті досліджено теоретичні засади та практичні аспекти хронотопного аналізу художнього тексту на матеріалі творчості Івана Нечуя-Левицького, зокрема повісті «Хмари». Автор зосереджує увагу на категорії хронотопу як фундаментальному сюжетотворчому чиннику, що визначає жанрову специфіку та ідейну спрямованість реалістичної прози.

У теоретичній частині роботи розкрито специфіку часопросторової організації як активної структури, що моделює художній світ. Хронотоп трактується не лише як тло для розгортання подій, а як інструмент типізації персонажів та візуалізації світоглядних конфліктів. Визначено основні шляхи дослідження хронотопу: від аналізу опозицій «центр – периферія» до вивчення функцій пейзажу та інтер'єру як складників часопростору.

Практична частина дослідження присвячена аналізу повісті «Хмари», де через призму хронотопу простежено конфлікт між різними генераціями української інтелігенції. Акцентовано увагу на просторовому дуалізмі твору – протиставленні Києва як інтелектуального, але «затягнутого хмарами» реакції центру, та провінції (Стеблева) як ідилічного локусу національної пам'яті.

Доведено, що образи головних героїв – Дашковича, Воздвиженського та Радюка – тісно пов'язані з їхніми персональними хронотопами. Кабінетна замкненість Дашковича символізує статику й історичну вичерпність «старих» українофілів, тоді як розімкнений, динамічний простір Радюка маркує перехід до активної фази національного будівництва.

Окрему увагу приділено пейзажу, який у хронотопній структурі твору виконує роль психологічного регулятора та маркера національної ідентичності. Якщо Дашкович символізує минуле (стагнацію), а Радюк – майбутнє (рух), то Воздвиженський втілює хронотоп «прагматичного теперішнього». Його часопросторова характеристика позбавлена національного чи ідейного коріння.

Для Воздвиженського простір не має сакрального значення (як Рось для Радюка). Київ для нього – це лише сукупність установ, де можна отримати посаду. Його локус – це канцелярія, офіційний кабінет та будинки «потрібних» людей. Час Воздвиженського лінійний, прагматичний і короткозорий. Це час кар'єрного зростання, де кожна хвилина спрямована на особисте збагачення та соціальне самоствердження.

Результати дослідження підтверджують, що хронотопний аналіз дозволяє глибше інтерпретувати авторську концепцію боротьби за українське культурне середовище в умовах імперського тиску XIX століття.

Ключові слова: хронотоп, хронотопний аналіз художнього твору, сюжет, інтелігенція, пейзаж, опозиція, Київ.

The scientific article explores the theoretical foundations and practical aspects of the chronotopic analysis of a literary text based on the works of Ivan Nechuy-Levytsky, specifically the novella "Clouds" (Khmary). The author focuses on the category of the chronotope as a fundamental plot-forming factor that determines the genre specificity and ideological orientation of realistic prose.

The theoretical section of the study reveals the specifics of spatio-temporal organization as an active structure that models the fictional world. The chronotope is interpreted not merely as a background for the unfolding events, but as a tool for character typification and the visualization of worldview conflicts. The study identifies primary methods of chronotopic research: from the analysis of "center-periphery" oppositions to the examination of the functions of landscape and interior as components of the spatio-temporal continuum.

The practical part of the research is dedicated to the analysis of the novella "Clouds," where the conflict between different generations of the Ukrainian intelligentsia is traced through the prism of the chronotope. Emphasis is placed on the spatial dualism of the work – the opposition of Kyiv, as an intellectual center overshadowed by the "clouds" of imperial reaction, and the province (Stebliv), as an idyllic locus of national memory.

It is demonstrated that the images of the main characters – Dashkovych, Vozdvyzhensky, and Radyuk – are closely linked to their personal chronotopes. Dashkovych's cloistered cabinet environment symbolizes the statics and historical exhaustion of the "old" Ukrainophiles, whereas Radyuk's open, dynamic space marks the transition to an active phase of national building.

Special attention is paid to the landscape, which, within the work's chronotopic structure, serves as a psychological regulator and a marker of national identity. While Dashkovych symbolizes the past (stagnation) and Radyuk the future (movement), Vozdvyzhensky embodies the chronotope of the "pragmatic present." His spatio-temporal characterization is devoid of national or ideological roots. For Vozdvyzhensky, space holds no sacred meaning (unlike the Ros River for Radyuk). For him, Kyiv is merely a collection of institutions for career advancement. His locus is the office, the official cab-

inet, and the homes of "useful" people. Vozdvyzhensky's time is linear, pragmatic, and short-sighted; it is a time of career growth where every minute is directed toward personal enrichment and social self-assertion.

The findings of the study confirm that chronotopic analysis allows for a deeper interpretation of the author's concept of the struggle for a Ukrainian cultural environment under the conditions of 19th-century imperial pressure.

Key words: chronotope, chronotopic analysis of a literary work, plot, intelligentsia, landscape, opposition, Kyiv.

Постановка проблеми. Хронотопний аналіз в літературознавстві набуває все більшої актуальності. Це пояснюється важливістю часопростору не лише в царині фіксації часу і простору та творенні тла подій, а й у виконанні ним ключових функцій: сюжетотворчої, жанроутворюючої, образотворчої тощо.

Хронотопний аналіз є ефективним інструментом для розкриття жанрової специфіки та індивідуального стилю письменника. І. Стаднік зазначає, що «Відношення часово-просторових зв'язків у художньому творі, поетичному зокрема, відіграє надзвичайно важливу текстотвірну роль. По-перше, час і простір складають основу тексту, а по-друге, саме вони слугують підґрунтям формування та розвитку сюжету» [1, с. 175]. І хоча хронотопний аналіз досить популярний у сучасному літературознавстві напрям вивчення художніх творів, його теоретична сторона ще потребує уточнень, систематизації та вироблення алгоритму дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Західні філологи Т. Адорно, Ж. Дерріда, Ж.-Ф. Ліотар, Г. Прінс, Е. Саїд розглянули хронотоп як естетичну, філософську, історико-культурну, соціальну та політичну категорії.

В українському літературознавстві категорія хронотопу є однією з найбільш досліджуваних. Учені постійно розширюють його розуміння, адаптуючи до національного контексту. Серед сучасних дослідників, хто заглибився в проблеми цього методу варто відмітити О. Горпинич, Н. Копистянську, Т. Кушнірову, С. Скварчинську, О. Журавську та інших. Дослідники й дослідниці здійснюють пошуки в напрямі вивчення хронотопу дому (з'ясування того, як образ «дому» постає ціннісним центром в епічних текстах); хронотопу дороги (аналіз динамічного простору у подорожніх записках і под.), психологічний часопростір (вивчення внутрішнього часу героя, спогадів), аналіз жанротворчої функція (розгляд хронотопу як основи для визначення жанру – історичний роман, повість, новела тощо) і подібне. І це лише верхівка айсберга. Хронотопний аналіз таїть великі перспективи для літературознавчих досліджень тексту.

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження полягає в уточненні, конкретизації

та систематизації процесу реалізації хронотопного підходу під час аналізу художнього твору. Художнім матеріалом для реалізації теоретичних суджень послужила повість Івана Нечуя-Левицького «Хмари».

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні виходимо з того, що хронотопний аналіз художнього твору є складовою методології літературознавчих досліджень, тісно пов'язаний з вивченням єдності просторових і часових характеристик твору в ході дослідження різних аспектів літературного тексту. Термін «часопростір» розглядаємо як окреслення єдності, що об'єднує час і простір для вираження художнього змісту, створення художньої моделі літературного тексту.

Хронотоп постає як сюжетотвірний та композиційний механізм формування літературного твору. У літературознавчому дискурсі категорію хронотопу розглядають не лише як формальний складник художнього простору, а і як фундаментальний сюжетотвірний фактор, що забезпечує цілісність твору та структурує перебіг подій. Його функціональна роль полягає у візуалізації та «матеріалізації» часу через просторові координати, що створює необхідний підґрунтя для розгортання динаміки сюжету. Тож маємо справу із сюжетотвірним елементом, а не декорацією подій. Органічний взаємозв'язок часу і простору формує художню динаміку та структурує образи. У зв'язку з цим, вивчення ключових функцій хронотопу є принципово важливим.

Тут варто розглянути функцію формування сюжетної динаміки твору. Хронотоп є основою для виникнення подій, оскільки останні розвиваються в певний час у межах певного простору. Він визначає ці межі кожної дії та її роль у розгортанні оповіді. Наприклад, у творах на історичну тематику з'являються конкретні локації, пов'язані з фактом розгортання бою чи відомої події, формують межі можливостей персонажів (приміром, у «Чорній раді» П. Куліша з'являються такі локації, як Київ, хутір Хмарище, дорога з Києва до Ніжина тощо). Перехід між різними типами простору (від ізольованого до вільного) зазвичай маркує ключові повороти сюжету, особистісну трансформацію героїв або зміну жанрових акцентів (зокрема в романі Леоніда Полтави «Тисяча сімсот дев'ять» образ Івана Мазепи розкрива-

ється поступово з опертям на змалювання його поведінки під час перебування в різних локаціях, які демонструють і рух часу: прийом у Петра I, перебування в Батурині, розмови з власним оточенням тощо).

Смислова концентрація та ідеологічний потенціал художнього тексту також залежні від часу і місця розгортання подій, адже абстрактні концепції та філософські ідеї втілюються в тексті через часопросторові координати, які надають їм конкретної форми. Хронотоп стає тим центром, у якому фокусуються основні конфлікти. Наприклад, специфічний простір (дім, дорога чи мегаполіс) перестає бути лише місцем дії, перетворюючись на активний чинник, що формує долю персонажів і розкриває авторську позицію (зокрема, у згаданому вище романі П. Куліша «Чорна рада» дорогою з Києва до місця проведення Ради розкриваються основні проблеми, закладені у творі, серед яких і протистоянні різних верств населення України, що призвело до поразки Сомка). Деталі побуту, особливості житла чи соціальне середовище (наприклад, замкнений простір провінції чи динаміка великого міста) виступають не просто декораціями, а активними чинниками, що диктують поведінку героїв, виявляють їхній статус та розкривають авторський задум.

Хронотоп детермінує образ через соціально-комунікативний простір, устанавлює межі, у яких відбувається формування особистості. Розвиток персонажа в межах навчального чи робочого простору (університет, офіс, фабрика) формує особливий тип поведінки, спрямований на професійну самореалізацію або отримання вигоди. Якщо «закритий хронотоп» побуту чи кабінетної праці сприяє рефлексії та внутрішній трансформації, то «відкритий» простір соціальної взаємодії диктує логіку кар'єрного зростання та боротьби за ресурс, боротьби за виживання. Саме через освоєння цих просторів герой реалізує свою роль у сюжеті (так, у романі Р. Володимира «Нація на світанку» національний і соціальний пресінг, що чинили поляки на українців, сприяли формуванню національної самоідентифікації Славка – головного героя твору – та зростання його від хлопчика, який цікавився історією України, до свідомого борця за незалежність своєї держави).

Отже, відповідно до окреслених функцій часопростору в художньому творі, здійснюємо хронотопний аналіз повісті Івана Нечуя-Левицького на сюжетно-композиційному, жанровому, образному та ідейно-тематичному рівнях.

Окреслимо загальну тезу дослідження: у повісті «Хмари» Івана Нечуя-Левицького: часопросторова організація виступає базовим структурним елементом, який упорядковує подієвий ряд і слугує платформою для розгортання світоглядного протистояння між різними генераціями.

На перший план висувається просторовий дуалізм: Київ та провінція. І тут часові межі вкладаються в період від прибуття до столиці України головних героїв твору – Радюка і Воздвиженського – до досягнення ними вже солідного віку й вагомого статусу. Перший з них – виходець з українського села, другий – прибулець з московської глибинки.

Сюжетна лінія повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари» опирається на чітку опозицію двох головних локацій, що відображає концепцію «центру» та «периферії». Так, Київ (центр) постає як простір інтелектуального життя, навчання в академії та професійної діяльності. Саме тут формуються вектори руху героїв, а місто перетворюється на простір для зіткнення ідей (дискусії в салонах, лекції тощо). Науковці наголошують, що київський простір в Івана Нечуя-Левицького – це середовище формування національної еліти. Як зазначає Н. Зелінська, урбаністичний простір письменника «набуває ознак інтелектуального центру, де відбувається кристалізація української ідеї в умовах імперського тиску» [2].

Провінційний простір, зокрема Стеблів, виступає втіленням автентичного укладу та етнографічної незмінності. Сюжетна лінія періодично повертає Радюка до цих локацій, щоб протиставити уможлядні концепції живому народному досвіду. С. Хаврусь підкреслює, що «природа Стеблева та сільський побут виступають у повісті як опозиція до міського „хмарного” неба, символізуючи вітальні сили народу, які підживлюють головних героїв» [3, с. 65].

Дуалізм «Київ – периферія» створює особливу динаміку сюжету, де переміщення героя між містом і селом маркує його духовні пошуки. За словами Т. Гундорової, простір в Івана Нечуя-Левицького часто «стає формою вияву культурної ідентичності» [4, с. 102], де Київ символізує модерний шлях розвитку, а провінція – незмінну основу нації.

Походження Воздвиженського з московської глибинки (духовної семінарії) є ключовим для розуміння його образу. Це не просто біографічна деталь, а чинник, що визначає його чужість та прагматизм. Для нього Київ – це не святиня, а місце для кар'єри. Іван Нечуй-Левицький розкриває це через опис його амбіцій:

«Воздвиженський був син священника з далекої московської губернії... Він приїхав у Київ з надією завоювати собі місце під сонцем, і те місце мало бути теплим та затишним» і далі – «Наука для нього була тільки засобом для служби, як сухар для того, щоб наїстися. Він не жив наукою, він її відбував» [5, с. 112]. Його семінарське виховання виробило в ньому сухий формалізм. Сергій Єфремов в «Історії українського письменства»): зазначав, що Воздвиженський – це тип «культурного зайди», який приносить у київське середовище дух «обскурантизму та мертвої схоластики» [6, с. 342]. За Єфремовим, походження героя з російської глибинки пояснює його органічну нездатність зрозуміти українські національні потреби.

У межах психоаналізу Н. Зборовська трактує Воздвиженського як суб'єкта, чиє буття обмежене рамками «імперського хронотопу». Для такого типу особистості простір Києва не стає місцем тривалого історичного чи культурного вкорінення («проживання»), а трансформується в тимчасове поле колоніальної експансії, де час вимірюється лише просуванням по вертикалі влади [7].

У візії В. Панченка хронотоп Воздвиженського позначений розривом між динамічним часом юнацьких ідей та інертним часом міщанського побуту. Дослідник зазначає, що минуле героя (провінційна бідність) зумовило його капітуляцію перед «ситим» простором будинку Сухобрусів. Як наслідок, духовна еволюція персонажа зупиняється, фіксує його в обмежених межах «оміщанення». [8, с. 50].

Аналіз повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари» крізь призму хронотопу розкриває ідеологічний конфлікт між «кабінетним» світом Дашковича та динамічним простором Радюка, що втілюють різні моделі національного існування. Дослідники, зокрема Н. Крутікова, підкреслюють символізм замкнених і відкритих локацій [9], а Т. Гундорова пов'язує цей хронотоп із формуванням нової культурної ідентичності [4].

Хронотоп у «Хмарах» не лише оточує героїв, а й визначає їхню типологію. Через часопросторову характеристику автор протиставляє образи Радюка та Дашковича, розводять їх по різних полюсах українського суспільного життя.

Хронотоп постає засобою типізації героїв. Взаємозв'язок персонажа з часопростором у повісті «Хмари» дозволяє глибше зрозуміти ідейну еволюцію української інтелігенції. Образи Дашковича та Радюка втілюють дві різні моделі існування в історії. Так, часопростір Дашковича: «Застиглий час і замкнений простір» [5, с. 56].

Старше покоління інтелігенції, представлене Дашковичем, нерозривно пов'язане з хронотопом кабінету та академії. Його світ обмежений стінами квартири, книгами та минулим. Це простір консервації ідей, де зовнішній світ сприймається як загроза або далеке відлуння. Для Дашковича час зупинився. Він живе спогадами про «золоту добу» українофільства, але не готовий до викликів сучасності. Його сюжетна траєкторія статична, що підкреслює пасивність цього типу діячів.

Хронотоп Радюка – це відкритий простір та динаміка змін. Радюк представляє «нову кров», чий хронотоп є принципово іншим – експансивним та розімкненим. Його сюжетний рух постійно розширюється: від навчання в Києві до активних подорожей провінцією, відвідування народних вечорниць та селянських хат. Для Радюка простір – це поле діяльності, а не сховище. Це час «теперішнього», спрямованого в «майбутнє». Радюк намагається синхронізувати свої дії з ритмом епохи, виступаючи проти «хмар» реакції. Його час насичений подіями, дискусіями та змінами локацій.

У художньому світі Нечуя-Левицького завжди спостерігаємо функціональний пейзаж. Він розділяє світ твору на два типи буття: урбаністичний пейзаж (Київ): образи пилу, спеки або гнітючих хмар. Це простір, де панує офіційність і духовна задуха. Міський пейзаж у «Хмарах» часто маркує моменти ідейних криз героїв: *«Над Києвом стояли густі хмари... вони ніби давили місто своїм важким тягарем»* [5, с. 112]. Тут пейзаж перетворюється на метафору політичного тиску. Водночас Н. Зелінська вважає, що міський простір у Івана Нечуя-Левицького набуває рис інтелектуального центру [2, с. 112], де відбувається кристалізація національної ідеї.

Природний пейзаж (Рось, Стеблів) уособлює ідилічний час та простір вічних цінностей. Саме через опис природи автор показує справжнє обличчя України, не спотворене чужинськими впливами.

Стан природи корелює з внутрішнім світом героїв. Коли Радюк переживає піднесення, природа «грає»; коли він у розпачі – природа постає похмурою. Розлогі описи Росі зупиняють динамічний час міста, змушуючи читача (і героя) замислитися над корінням. Це «час роздумів», необхідний для переоцінки цінностей.

Річка Рось стає «вертикаллю» хронотопу, що поєднує минуле (історію) з теперішнім і символізує національний простір.

Висновки. Отже, хронотоп у художньому тексті постає не просто пасивним тлом для розгор-

тання подій, а фундаментальною категорією, що визначає жанрову природу та сюжетну динаміку твору. Аналіз часопростору дозволяє виявити глибоку взаємозалежність між фізичним рухом персонажа та його внутрішньою трансформацією. У будь-якому літературному тексті хронотоп виконує низку ключових функцій: сюжетотворчу (визначає межі та логіку подій); аксіологічну (маркує ціннісні орієнтири – свій/чужий, минуле/майбутнє тощо); композиційну (структурує текст через систему опозицій – місто/село, закритий/відкритий простір тощо). Таким чином, хронотопний аналіз є універсальним інструментом дешифрування авторської моделі світу, де час і простір зливаються в єдиний смисловий вузол.

У художньому світі Івана Нечуя-Левицького (зокрема в повісті «Хмари») хронотоп набуває виразного ідеологічного та національно-культур-

ного забарвлення. У творі спостерігаємо просторовий дуалізм: простір у письменника завжди поляризований. Контраст між «урбаністичним центром» (Київ) та «етнографічною ідилією» (Стеблів) відтворює реальний стан української інтелігенції XIX століття. Автор майстерно використовує категорію часу для передачі соціальної атмосфери. Образ «хмар» стає часовим маркером епохи реакції, яка гальмує розвиток нації. Природні об'єкти (зокрема річка Рось) виступають хронотопом «пам'яті роду», що протиставляється офіційним, деперсоніфікованим кабінетним простором. У підсумку, для Івана Нечуя-Левицького хронотоп є засобом візуалізації ідейної боротьби: переміщення героїв у просторі завжди супроводжується зміною їхнього світоглядного статусу, перетворюючи географічний рух на шлях національного самоусвідомлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стаднік І. Хронотоп і його роль у розкритті концепту *war//війна* в поетичному дискурсі: перекладознавчий аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов.* 2015. Вип. 13. С. 175–182.
2. Зелінська Н. *Інтелектуальні контексти міського хронотопу в українській прозі XIX ст.* Львів : Світ, 2012. 216 с.
3. Хаврусь С. *Стеблів у житті і творчості Івана Нечуя-Левицького.* Черкаси : Брама-Україна, 2008. 120 с.
4. Гундорова Т. *Просвітництво і романтизм: дискурс українського реалізму.* Київ : Либідь, 2005. 188 с.
5. Нечуй-Левицький І. *Хмари : повість.* Київ : Знання, 2014. 318 с.
6. Єфремов С. *Історія українського письменства.* Київ : Femina, 1995. 688 с.
7. Зборовська Н. *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури.* Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
8. Панченко В. Нечуй-Левицький: подорож у «хмарах». *Дивослово.* 2008. № 11. С. 48–53.
9. Крутікова Н. *Іван Нечуй-Левицький: Життя і творчість.* Київ : Дніпро, 1966. 487 с.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 30.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026